

שואת יהודי יוגוסלביה*

ג'ני לבל

מאז כינונה של מלכות הסרבים, הקרואטים והסלובנים ב-1 בדצמבר 1918, שמשנת 1929 נקראה מלכות יוגוסלביה (ארץ הסלבים הדרומיים), היו בה קהילות יהודיות. אף שהיה מספרם של היהודים זעיר ביחס לכלל האוכלוסייה (פחות מחצי אחוז), הם היו גורם תוסס ופעיל בכל שטחי החיים במדינה החדשה.

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה בארץ הזאת, באפריל 1941, היו בשטחה של יוגוסלביה 117 קהילות יהודיות שמנו כ-80,000 נפשות (מהן כ-5,000 פליטים ש"נתקעו" במדינה זאת בדרכם לארץ-ישראל). כולן היו מאוגדות באיגוד הקהילות שמרכזו בבלגרד, וכמעט כולן היו חברות בהסתדרות ציוני יוגוסלביה, שמרכזו בזגרב. בני הקהילות היו יהודים אשכנזים מארצות מוצא שונות וספרדים בעלי רקע שונה. אף השפה, שנקראה ג'ודיו-אספניול (לדינו), נבדלה בניביה בין אזור לאזור. ככלל אפשר לומר, שקהילות קרואטיה, וויודינה וסלובניה היו ברובן אשכנזיות, ואילו קהילות סרביה, בוסניה והרצגובינה ומקדוניה, כמו גם חבל קוסובו, היו ברובן ספרדיות. יש להזכיר, שבשטחה של יוגוסלביה, בעיקר בחבל וויודינה, היו גם כמה קהילות חרדיות, ואלה מנו כ-5% מכלל יהודי יוגוסלביה.

ניתן לקבוע, כי עד 1940 לא הייתה ביוגוסלביה אפליה בולטת של תושביה היהודים. ב-5 באוקטובר 1940 נחקקו חוקים אנטישמיים אחדים המשמעותי שבהם היה ה"נומרוס קלאוזוס", שפגע קשות ביהודים. היה זה סימן בולט כי ממשלת יוגוסלביה מתקרבת למעצמות "הציר המשולש" (ברלין-רומא-טוקיו), במיוחד לגרמניה הנאצית. ב-25 במרס 1941 הצטרפה יוגוסלביה ל"ציר", אבל יומיים לאחר מכן התרחשה הפיכה - "פוטש" - אשר הפילה את הממשלה, עובדה שהייתה בבחינת סטירת לחי מצלצלת להיטלר. עשרה ימים מאוחר יותר, ב-6 באפריל 1941, הופצה בלגרד על ידי מטוסים גרמנים, אשר הגיחו משטחן של המדינות השכנות, הגובלות ביוגוסלביה, בעלות בריתה של גרמניה הנאצית. זמן קצר לאחר מכן, ב-12 באפריל 1941, נכנסו גייסות גרמניה לבלגרד ההרוסה.

עם כיבושה של יוגוסלביה על ידי הגרמנים ובעלות בריתם חולקה המדינה בין גרמניה, איטליה, הונגריה ובולגריה. ה"רייך" השלישי סיפח את רובה של סלובניה, הונגריה קיבלה את חלקו הגדול של חבל וויודינה (באצ'קה), איטליה זכתה בדלמטיה ומונטנגרו, ובתוקף היותה מושלת באלבניה מ-1939 - גם בחלקו הגדול של חבל קוסובו. בולגריה קיבלה וסיפחה את החלק הגדול בעוגה - את מקדוניה ואזור העיר פירוט (זאת נוסף על חבל תראקיה היוונית). כבר ב-10 באפריל 1941 - עוד בטרם כניעתה הרשמית של יוגוסלביה - הוקמה בקרואטיה מדינת-גרורה פאשיסטית שכונתה "המדינה הקרואטית העצמאית", אשר כללה

את קרואטיה, בוסניה והרצגובינה וחבל סרם שבויודינה. השלטון בה נמסר לגולים פשיסטים – האוסטטים - ששהו ופעלו שנים רבות באיטליה, ובראשם ד"ר אנטה פאבליץ'. בשטחה הצר של "סרביה ההיסטורית", בבאנאט ובחלקו של חבל קוסובו משלו הגרמנים, שמינו ממשלה "קוויסלינגית" ובראשה הגנרל מילן נדיץ'.

המדינה הקרואטית העצמאית

גורל היהודים אשר התגוררו בשטחה של המדינה הקרואטית העצמאית היה אכזרי מאוד. עד למלחמה וללידתה של המדינה הנאצית-הקרואטית בחסות הרייך השלישי, לא היו יהודי קרואטיה מודעים לסכנות שאורבות להם. הם התעוררו למציאות חדשה, למדיניות גזענית, לא רק של אלה שעמדו בראש השלטון, אלא גם של חלק מהציבור. רכושם של היהודים נשדד והם נלקחו לעבודות פרך משפילות, וכולם, מתינוקות עד לקשישים, סומנו בטלאי הצהוב, שהיו מצוירים עליו מגן דוד בצבע שחור והאות Z שסימלה את המלה "יהודי" – Zidov. בלעדי הטלאי אסור היה להם להופיע במקומות ציבוריים. אך בכך לא היה די; הקרואטים הפאשיסטים הקימו ברחבי המדינה עשרות מחנות מוות והשליטו בהם את מרותם. המחנות הצטיינו בשיטות אכזריות ביותר לחיסול הקורבנות, ובברבריות שלהם על הברה על הגרמנים.

יש להדגיש, כי בקרואטיה לא היו מחנות ריכוז ומוות המיועדים ליהודים בלבד, ולא רק בגלל מספרם הקטן יחסית בקרב האוכלוסייה הכללית. הקורבנות העיקריים היו הסרבים, שמספרם היה רב בשטחה של המדינה הזאת. אבל הם לא חסו גם על הצוענים, על הבושניאקים ואף על בני עמם הקרואטים מתנגדי המשטר. הקמת המחנות "אושרה" באופן פורמלי רק ב-23 בנובמבר 1941, כשפורסמה הפקודה בעניין, אך היא אישרה באופן רטרואקטיבי את שנעשה עד אז. למעשה, ראשון המחנות, דאניצה (Danica) הוקם כבר ב-29 באפריל 1941. שני הנוספים - יאדובנו ופאג (Jadovno, Pag) הוקמו ביוני אותה השנה. שלושת המחנות האלה, שנוהלו באכזריות שאין דוגמתה, פעלו במשך פחות מארבעה חודשים וחוסלו כבר באוגוסט 1941. במשך הקיץ הוקמו שלושה מחנות נוספים, לנשים בלבד (Loborgrad, Djakovo, Tenja) ומחנות מעורבים (לנשים ולגברים) יאסנובאץ וסטארה גראדישקה (Jasenovac, Stara Gradiska). שלושת המחנות הראשונים חדלו להתקיים בשנת 1942, והאסירות שנותרו בחיים הועברו ליאסנובאץ או לאושוויץ. ההשמדה בגיהינום שנקרא יאסנובאץ, שראשוני האסירים הובאו אליו בקיץ 1941, התנהלה במלוא היקפה עד סוף המלחמה ממש, במאי 1945. היה זה אחד ממחנות מוות הנודעים באכזריותם, ולעתים אפילו הגרמנים הזדעזעו ממנה: המתה בירייה או בתלייה נחשבו שם לשיטות מתונות, כמעט הומניות; לרוב נרצחו הקורבנות במכות פטיש על ראשם או נשחטו כבהמות לעיני אסירים

אחרים. בדרך כלל נזרקו הנרצחים לאחר מכן לבורות או לנהר הסאוה שעובר בסמוך. אחדים נשלחו ממחנות בקרואטיה למחנה אושוויץ, וגם משם לא חזרו.

סרביה

מייד עם כניסתן של יחידות גרמניות מובחרות לבלגרד, התחיל שוד הרכוש היהודי. בהדרגת אנשי "גיס חמישי" מקומיים בזזו הגרמנים את החנויות והמחסנים והעמיסו סחורות מכל הסוגים על משאיות. ברהיטים שנלקחו מדירות יהודי בלגרד ריהטו הגרמנים את דירות קציניהם, לרוב תוך כדי השלכתן לרחוב של המשפחות שהתגוררו עד אז במקום. כעבור שבוע נצטוו כל יהודי בלגרד ויתר ערי סרביה להירשם. לכל יהודי נפתח תיק אישי ב"משטרה לענייני יהודים", ונוצרה כרטסת שהועמדה לרשות הגסטאפו. בהזדמנות זאת חולק לכולם טלאי צהוב, שהיו מצוירים עליו מגן דוד בצבע שחור והמלים JEVREJIN – JUDE. ללא הטלאי נאסר על היהודים להופיע ברחובות העיר. גברים יהודים חולקו לקבוצות ונשלחו לעבודות פרך משעה 06:00 בבוקר עד 17:00, ומאוחר יותר עד השעה 18:00, עם הפסקה של כחצי שעה לארוחת הצהריים. העבודות הקשות והבלתי נסבלות ביותר היו ניקוי הריסות והוצאות גוויות, שהיו כבר במצב של ריקבון, ללא כפפות או מסכות. העבודות היו מלוות במכות ובצורות שונות של עינויים והשפלות, אך בשלב זה ניתנה ליהודים האפשרות לחזור ללינת-בית.

לאחר פרוץ המלחמה נגד ברית המועצות חלה תפנית: ב-7 ביולי הורם נס המרד בסרביה, ובו בזמן הורע מצב היהודים. הם הפכו לבני ערובה בכל מקרה של חבלה או רצח של קצינים וחיילים גרמנים, מעשים שהיו כמעט יומיומיים. על כל גרמני שנרצח הוצאו להורג 100 בני ערובה, ועל כל גרמני פצוע – 50. ב-26 ביולי 1941 הוצאה להורג הקבוצה הראשונה בת 122 יהודים, ומאז החלו מתבצעים מאסרים המוניים. הוקמו מחנות ריכוז בקסרקטיני "באנייצ'ה" (Banjica) לאוכלוסייה מעורבת, ובסוף אוגוסט נפתח מחנה לגברים יהודים בלבד במקום הקרוי טופובסקה שופה (Topovske supe) שיושביו הראשונים היו מגורשים מחבל באנאט. עד מהרה רוכזו שם כל הגברים היהודים מבלגרד. החל מחודש ספטמבר הובילו הגרמנים בכל יום 150-400 יהודים והוציאו אותם להורג בירייה לא הרחק מבלגרד. הרוצחים היו אנשי הצבא הגרמני שחנה בסרביה. עד נובמבר 1941 נרצחו כל יהודי בלגרד, באנאט וסרביה; כל זאת, חודשיים ויותר לפני ועידת ואנזה.

בשלב זה בא תורם של הנשים היהודיות, הילדים והזקנים. ב-7 בדצמבר 1941 הורו הז'נדרמים הסרבים ליהודים שנותרו להתייצב במפקדת "המשטרה המיוחדת לענייני יהודים". ב-8-12 בדצמבר 1941 בו רוכזו כולם במחנה סיימישטה (Sajmiste – Frauenjudenlager Semlin), הגדול במחנות הריכוז של יהודי סרביה. המחנה שכן בביתני יריד לשעבר מול בלגרד, על הגדה השמאלית של נהר הסאוה, בשטח שיפוטה של העיר זמון. בעת חלוקתה של יוגוסלביה נפלה העיר בשטחה של קרואטיה, אך הקרואטים הסכימו

להשאיל את השטח לצורך החזקתם הזמנית של היהודים. ביתני היריד והמגדל המרכזי ניזוקו קשה בהפצצת בלגרד ב-6 באפריל 1941. חלונות הביתנים היו מנופצים, הקירות מלאים סדקים והגגות דולפים; הוכנו דרגשים של 3-4 קומות, וכל השטח סביב הביתנים גודר בגדר תיל כפולה. המגדל המרכזי הפך למגדל שמירה.

התנאים במחנה סיימישטה היו בלתי נסבלים. הקור היה עז, והילדים רעבו ללחם. הם נראו כזקנים, וכל יום נרשמו מקרי מוות. בחודש מרס 1942 הגיעה לבלגרד משאית ענקית מיוחדת במינה בצבע אפור-כהה. הגרמנים הפיצו שמועה כי המשאית מעבירה את האנשים לרכבות, שיסיעו אותם לשטחים הכבושים במזרחה של אירופה, שם היה צורך בידיים עובדות. תנאי החיים בסיימישטה באותה תקופה היו כה קשים, שנמצאו מתנדבים רבים להעברה. הגרמנים לקחו משפחות שלמות, כשהמשלוח הראשון היה של היהודים מערי חבל קוסובו וסאנג'אק, שאך זה הגיעו לסיימישטה. המשאית יכלה להכיל כ-50 איש, אך הועמסו עליה בכל פעם 100 איש בעמידה, דבר שלא נראה מוזר במיוחד, כי הרי היה מדובר בנסיעה קצרה בלבד, עד לתחנת הרכבת הקרובה. במשאית הקטנה הועמסו גם החפצים האישיים, מסודרים היטב, ועליהם שם בעל החפץ וכתובתו הקודמת, שיוכלו לקבלם "במקום מגוריהם החדש". כדי שהתמונה תהיה אמינה עוד יותר, צירפו הגרמנים לכל קבוצה מהקבוצות הללו רופא יהודי, שיוכל כביכול לטפל בהם במקרה של מחלה. במקום לכיוון תחנת הרכבת בזמן נסעה המשאית לכיוון בלגרד. מאחר שהגשר על הסאווה ניזוק, הוקם במקומו גשר סירות. התנועה לבלגרד התנהלה בדרך חד סטרית, היה תמיד תור למעבר. אך המשאית מסיימישטה לא נתקלה בקשיים במעבר. נהגיהן היו מצוידים בניירות מיוחדים, מה גם שהלוחיות נשאו מספר של המשטרה הגרמנית. לפני הגשר הצטרף תמיד לשיירה מפקד המחנה במכוניתו. מצדו השני של הגשר נסעה לה המשאית הקטנה לדרכה, ואילו המשאית הגדולה נעצרה, ואחד משני נהגיה יצא החוצה וחיבר את מפלט הגז אל תוך התא הסגור שבו נמצאו היהודים. לאחר מכן נסעה המשאית ברחובות בלגרד לכיוון המגרשים לאימון הירי בכפר יאיינצי (Jajinci), כ-10 ק"מ דרומית-מזרחית לבלגרד, שם לא נותר אלא להוציא את הגויות ולקברן בשוחות שנחפרו קודם לכן בידי עצורים סרבים וצוענים שהובאו לשם כך ממחנות עבודה.

על מהירות השמדתם של היהודים מסיימישטה אפשר ללמוד מדוח המטה הכללי של הוורמאכט בסרביה: ב-20 באפריל 1942 מספר היהודים שנותרו בסיימישטה היה 4,005 נפשות, ואילו ב-30 באפריל – 2,974. בעשרה ימים הוצאו להורג יותר ממאה יהודים בכל יום. ב-10 במאי 1942 הוסעו אחרוני היהודים מסיימישטה לדרכם האחרונה. המשאית סיימה את תפקידה. היא הועמסה על קרון רכבת והגיעה לברלין בין ה-11 ל-12 ביוני 1942. ב-8 ביוני 1942 דיווח עמנואל שפר, מפקד שירותי הביטחון בסרביה, באספת קציני

הוורמאכט, ש"השאלה היהודית בסרביה לא קיימת עוד". שפר אפילו התגאה ש"בלגרד היא העיר הגדולה היחידה באירופה שנעשתה נקייה מיהודים".

מחנה סיימישטה היה ליד הכביש הראשי, ליד נהר הסאווה (Sava), לא הרחק משדה התעופה, ליד תחנת הרדיו הגרמנית. מהגדה הימנית, בבלגרד, היה אפשר לראות בנקל את המחנה, אפילו בעין בלתי מזויינת. עובדה היא שעצם קיומו של המחנה במקום כה מרכזי ובולט לא הפריע לגרמנים כל עוד שהו בו היהודים. רק בסתיו 1943, כשבסיימישטה לא היו עוד יהודים אלא אסירים פוליטיים, ביקש שגריר גרמניה להעביר את המחנה משם, משום ש"מציאותו הממושכת במקום לעיני תושבי בלגרד, זה דבר בלתי נסבל מבחינה פוליטית, בגלל הרגישות הציבורית".

מחנות אחרים בשטח סרביה

בעיר ניש (Nis) הוקם מחנה ריכוז למתנגדי הכיבוש, במקום הנקרא "הצלב האדום". אחד האגפים המופרדים לחלוטין יועד ליהודי ניש ולפליטים מגרמניה ששוכנו בסביבתה. הם נרצחו עד האחרון שבהם בתחילת 1942. נשים וילדים הופרדו ונשלחו עוד קודם לכן למחנה סיימישטה, שם הומתו כולם במשאת הגז.

גורל אכזרי במיוחד היה מנת חלקם של יהודי שאבאץ (Sabac) והפליטים אשר הגיעו בעל כורחם לעיר הזאת. מדובר ביוצאי גרמניה וארצות שהיו תחת כיבושה, אשר החלו את דרכם לארץ ישראל ב-1939 באוניות ששטו בנהר הדאנובה בדרכן אל הים השחור. ברומניה הייתה אמורה לחכות להם אונייה שתיקחם למחוז חפצם. עקב נסיבות טרגיות הועברו כל הפליטים מגבול רומניה לעיר שאבאץ. שם נרצחו הגברים, ואילו הנשים והילדים נשלחו למחנה סיימישטה, שם הומתו במשאת הגז.

קוסובו

כאמור, היה חבל קוסובו מחולק בין הגרמנים לאיטלקים. סופם המר של יהודים מקוסובסקה-מיטרוביצה ונובי פאזאר (Kosovska Mitrovica, Novi Pazar) היה במרס 1942. בירת החבל, פרישטינה, הייתה בשליטת האיטלקים. ליתר דיוק, תחת חסותה של איטליה. כמעט מייד לאחר שיהודי קוסובסקה-מיטרוביצה נלקחו לסיימישטה, דרשו הגרמנים מהאיטלקים למסור להם את היהודים שהתגוררו בשטחם. האיטלקים לא עמדו בלחץ ומסרו לגרמנים 50 איש, רובם יהודים שהגיעו לקוסובו כפליטים. כל אלה נרצחו בבלגרד. את יתר היהודים (הגברים) העבירו האיטלקים במאורגן, במשאיות, לשטחה של אלבניה הישנה, רובם לעיר בראט. משם הם התפזרו והועסקו בעבודות שונות. במשך הזמן הצטרפו אליהם גם יתר בני המשפחה, נשים וילדים. האלבנים קיבלו את הפליטים לבתיהם בחום רב, וגם השליטים האיטלקים עזרו להם ככל שיכלו. מצב זה השתנה עם כניעת איטליה בספטמבר 1943, כשגייסות גרמניה נכנסו לשטחה של אלבניה. יהודים רבים שנראו עד אז ברחבי אלבניה נעלמו בין לילה, מצאו מסתור בכפרים נידחים או בערים אצל משפחות אלבניות. אחדים

להגיע לשטחים המוחזקים על ידם או לשורות הפרטיזנים. רוב הצעירים שחיו עד כניעת איטליה במסתור או במחנות, בעיקר באי ראב, הקימו בספטמבר 1943 את הבטליון היהודי, כנראה הראשון באירופה. הבטליון פורק במהרה, ואנשיו פוזרו בין יחידות פרטיזנים הכלליות בשטחה של יוגוסלביה. קבוצה שנייה בגודלה, כ-800 נפש, רובם מקוסובו וממקדוניה וחלקה מסרביה ומקרואטיה, מצאה מקלט באלבניה, קודם תחת שלטון איטליה, ולאחר מכן באוכלוסייה האלבנית. קבוצה משמעותית, כ-650 במספר, רובם קצינים, חלקם חיילים, חזרה הביתה לאחר כארבע שנים בשבי הגרמני, כשאמנת ז'נבה שמרה על חייהם. אפשר לקבוע בצער, כי מספר היהודים שניצלו על ידי האוכלוסייה המקומית היה מועט ביותר, ועל כך מעיד מספר של כ-180 חסידי אומות העולם בלבד מכל שטחי יוגוסלביה לשעבר.

מקור: בשביל הזיכרון 33, 1999, עמ' 41-45.